

Marx pedagógiai gondolatai

Lezajlottak a külföldi és hazai megemlékezések, tudományos ülések, melyeket Marx Károly halálának 100 éves (1883–1983) évfordulója alkalmával rendeztek. Összegezni lehetne tehát nemcsak Marx életének és munkásságának jelentőségét, értékét és a halála óta eltelt száz évben gyakorolt hatását az emberiség fejlődésére, hanem az emlékülések tapasztalatait is, ahogyan e nagy gondolkodó életművét mérlegre tették. E rövid megemlékezés keretében természetesen nem vállalkozhatom egyik összezésre sem. Érdemes azonban figyelni arra, hogy különösen a külföldi tudományos emléküléseken egyik vitatott probléma volt annak elemzése, hogy Marx gondolatai mennyire aktuálisak korunkban, időszerűek-e egyáltalán, s a társadalmi, gazdasági, tudományos fejlődés nem haladta-e túl a marxi megállapításokat. Nyilvánvalóan egyik tudományos elemzés sem vállalkozhatott arra, hogy Marx teljes tevékenységét, gondolatrendszerét vizsgálja. Marx több tudomány területén dolgozott, megállapításait sok tudomány tudta és tudja hasznosítani. Éppen ezért tarthatjuk tudománytalannak azt a vitát, amely a marxi eszmék korszerűségét veti fel.

Nem vagyunk könnyű helyzetben, amikor Marx pedagógiai nézeteit, illetve hatását a neveléstudományra szándékozunk vizsgálni. A szűk terjedelem sem engedi meg a teljességre való törekvést. Az évforduló kapcsán inkább néhány kérdés kiemelésére célszerű törekedni.

Mindjárt azzal kell kezdeni, hogy a magyar neveléstörténet és a magyar neveléstudomány még adós Marx pedagógiai gondolatainak rendszeres és teljes feldolgozásával. Nem vizsgáltuk még meg egyrészt azt, hogy a marxi gondolatok mikor és hogyan jelentkeztek a pedagógiai tételeink között, és egyben milyen ellenhatást fejtettek ki, másrészt 1945 után hogyan épültek be e gondolatok – szinte észrevétlenül és természetesen – a neveléstudomány magyar rendszerébe. Valóban sajátos helyzet az, hogy pedagógusaink zöme zavarba jönne, ha arról kérdeznék őket, hogy miben látja Marx jelentőségét a neveléstudomány területén, amikor ugyanakkor jól ismeri azokat a neveléstudományi alaptételeket, melyeket vagy maga Marx fogalmazott meg, vagy pedig azokat, amelyeket Marx filozófiai, közgazdasági, jogi stb. gondolatai alapján dolgozott ki a neveléstudomány.

Marx pedagógiai nézeteivel kapcsolatban a magyar pedagógiai szakirodalomban egy eléggé elterjedt és sajnos megcsontosodott alapkiindulással találkozunk. Ebben döntően hibásak a pedagógiai tankönyvek, de még a 100 éves megemlékezések alkalmával is szembetalálkozhattunk e helytelen megközelítéssel. Marx pedagógiai nézeteit tárgyalva, abból szoktak a szerzők kiindulni, hogy egyrészt Marx – és Engels is – nem volt kimondottan, szigorúan véve pedagógiai gondolkodó, másrészt a neveléssel, oktatással kapcsolatos nézeteit műveiben szétszórta, más problémákkal összefüggésben

fejtette ki, s így nem alkotott egységes, szervesen felépített neveléstudományi rendszert. Érdeemes lenne kutatni azt, hogy milyen forrásból indult ki e felfogás, s miért vált általánossá. E nézet azért is furcsa, mivel más, Marxnál lényegesen jelentéktlenebb pedagógiai gondolkodóval kapcsolatban ilyen kifogásokat nem vetnek fel, jóllehet, egészen jogosak lennének. Marxnak a neveléstudományra gyakorolt hatásának ilyen félreértelmezése szinte természetesen következik abból, hogy – amint már utaltam rá – nem rendelkezünk olyan elemző munkával, amely e kérdést tudományos igényű feldolgozást igényel. A magyar pedagógiai szakirodalomban eddig két szemelvénygyűjtemény jelent meg, amelyek tartalmazzák Marx neveléssel, oktatással kapcsolatos gondolatait. Az egyik az 1955-ben megjelent kötet „Marx, Engels, Lenin, Sztálin: „A nevelésről”, a másik 1967-ben került kiadásra „A marxizmus-leninizmus klaszszikusai a nevelésről”. Ha e két szemelvénygyűjteményt gondosan átolvassuk, akkor megállapíthatjuk, hogy Marx a neveléstudomány alapvető kérdéseit érintette, s ebből a szempontból hiánytalan rendszert is adott. Természetesen az oktatás, nevelés részletekét nem érintette, de a neveléstudománynak melyik művelője dolgozott ki minden részletében teljes pedagógiai rendszert. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Marx elsősorban pedagógiai gondolkodó volt, de a későbbi elemzés során láthatjuk, hogy a nevelés, oktatás kérdéseit milyen szoros összefüggésben tárgyalta a társadalom egyéb problémáival. A neveléstudomány történetében nem találkozunk olyan gondolkodóval, mint éppen Marx, aki a nevelés és oktatás kérdéseit ilyen komplex módon és összefüggésben vizsgálja a társadalmi élet jelenségeivel. Napjainkban talán ezt kell Marx legfontosabb tanításának és kutatási metodikájának tartanunk, hogy a nevelés és oktatás milyen elszakíthatatlan kapcsolatban van a társadalmi élet fejlődésével, és tudományos megállapítást csak ezek összefüggéseinek feltárása után szabad tenni.

Marx – és Engels – jelentősége a neveléstudományra kétségtelenül a dialektikus és történelmi materializmus tételeinek kidolgozásával jelölhető meg. A neveléstudomány hosszú fejlődése során nagyon sok filozófiai rendszert próbált alapul venni ahhoz, hogy tételeit kidolgozza. A fejlődés éppen azt bizonyította be, hogy e rendszerek azért nem bizonyultak elfogadhatónak, mivel a filozófiai rendszer is helytelen, túlhaladott lett. A neveléstudomány tudományos voltát éppen a dialektikus és történelmi materializmus filozófiájának felhasználása biztosítja. Ennek segítségével dolgozhatók ki azok az elméleti tételek, amelyek a nevelés és oktatás gyakorlatát helyesen irányítják. Meg kell állapítanunk, hogy pedagógiai gondolkodásunkban, szemléletmódunkban még nem érvényesülnek mindig a marxi filozófiai nézetek, s ennek következménye a nevelés, oktatás gyakorlatában elkövetett hibák. E tételek nem ismerésének oka az is, hogy napjainkban sem tudunk mindig eredményesen szembeszállni áltudományos vagy tudománytalan felfogásokkal. Talán nem egészen összeegyeztethető az, hogy e lap hasábjain – amely elsősorban a nevelés és oktatás gyakorlati kérdéseivel hivatott foglalkozni – éppen Marxra utalva, hangsúlyozzam a nevelés-oktatás filozófiájának elmélyültebb tanulmányozását, mivel csak ez menthet meg bennünket a praktikizmustól.

Azt tapasztalhatjuk, hogy a marxi filozófia, közgazdaságtan stb. behatóbb tanulmányozásától éppen azért idegenkednek sokan, mivel félnék azok elvontságától, nehezen érthetőségétől. Ez is egyike a téves nézeteknek. Elegendő lenne Marx bármelyik pedagógiával kapcsolatos írásába beleolvasni ahhoz, hogy lássuk: mennyire reális, mennyire gyakorlati volt, s megállapításai milyen természetesen érthetőek. Marx műveiben nem érint egyetlen olyan társadalmi problémát sem, amelynek ne tárná fel nevelési, oktatási összefüggéseit, s ne hangsúlyozná a nevelés és oktatás társadalmi szükségességét. Marxnál a nevelés és oktatás minden kérdése a társadalmi élet, célkitűzés mindennapi gyakorlatával van szoros kapcsolatban, s ez a biztosítéka

annak, hogy a nevelés és oktatás feladatait mindenkor helyesen jelöli meg. Marx pedagógiai tanításait éppen ezért helytelen absztrakt módon megközelíteni.

Marx a neveléstudomány alapvető kérdéseit tudományos igénnyel fogalmazta meg. E kérdések körül napjainkban is tudományos viták zajlanak, jóllehet Marx egyértelműen fejtette ki álláspontját. Tisztázta többek között az évszázadok óta folyó vitát a nevelés és nevelhetőség szerepéről, a környezetről, az öröklésről, a nevelés kapcsolatáról. Neveléstudományi jelentősége az is, hogy nemcsak egy adott kor pedagógiai problémáival kapcsolatosan foglalt állást, hanem messze előre megjelölte a jövő társadalmának nevelési feladatait. Az utópista szocialistáktól eltérően, itt is a társadalmi fejlődés, a fejlődő új osztály, a munkásosztály igényeinek, szükségleteinek figyelembevételével fogalmazta meg a neveléssel, oktatással kapcsolatos teendőket.

Marx pedagógiai gondolatainak legtöbb vitát kiváltó része a kommunista társadalom embereszményének, a mindenoldalúan fejlett embernek az értelmezése volt, illetve ennek az embereszménynek kapcsolata a jelen társadalmi feltételeink között megvalósítható nevelési célokkal és feladatokkal. A félreértések egyik oka itt is a marxi filozófiai tételek helytelen értelmezése volt.

Kevésbé hangsúlyoztuk eddig azt, hogy Marx pedagógiai nézetei mennyire gyermekközpontúak voltak. Elegendő csupán a Tőkében kifejtett gondolataira utalni a gyermekek munkáltatásával kapcsolatban. Másik írásában így vélekedik: „Meg kell védeni a gyermekek és a fiatalok jogait. Ők nincsenek abban a helyzetben, hogy maguk léphessenek fel saját védelmükben. A társadalom kötelessége tehát, hogy síkra szálljon értük.” Milyen líraian ír a gyermekorról egyik művében: „Nem a gyermeki természetben éled-e fel minden korszakban a korszak sajátos jellege a maga természetes igazságában?” A neveléstudomány nem figyelte fel eléggé még arra sem, hogy Marx a gyermeki fejlődés szakaszait a korábbi felosztásoktól eltérően közelítette meg, mivel e felosztás alapját a gyermeki munkavégzés szerint határozta meg. A korábbi és ma is használatos felosztások többféle filozófiai és főleg gyermekpszichológiai alapokat használnak fel. Marx újszerűen úgy végzi el a felosztást, hogy melyik fejlődési korban milyen mértékű munkavégzésre alkalmasak a gyermekek? A 9–12 évesek napi 2, a 13–15 évesek napi 4, a 16–17 évesek pedig napi 6 órai munkára alkalmasak. Marx, amikor tiltakozik a tőkés társadalom gyermeket tönkretévő dolgoztatása ellen, ugyanakkor kiemeli a munka személyiségformáló szerepét.

Marx pedagógiai gondolatai között fontos szerepet kap az egyén és társadalom kapcsolata. Érdemes idézni kevésbé ismert gondolatát ezzel kapcsolatban: „A hivatás megválasztásánál a fő szempont az emberiség javának a szolgálata és saját magunk tökéletesebbé válása. Ne higgyük, hogy e két érdek ellentétes egymással... az emberi természet olyan, hogy maga az ember csak úgy válhat tökéletesebbé, ha a társadalom jólétéért és tökéletesebbé válásáért munkálkodik.”

Marx halálának 100 éves évfordulója arra inthet bennünket, hogy műveit elmélyültebben tanulmányozzuk, és gondolatait következetesebben építsük bele mindennapi elméleti és gyakorlati tevékenységünkbe.